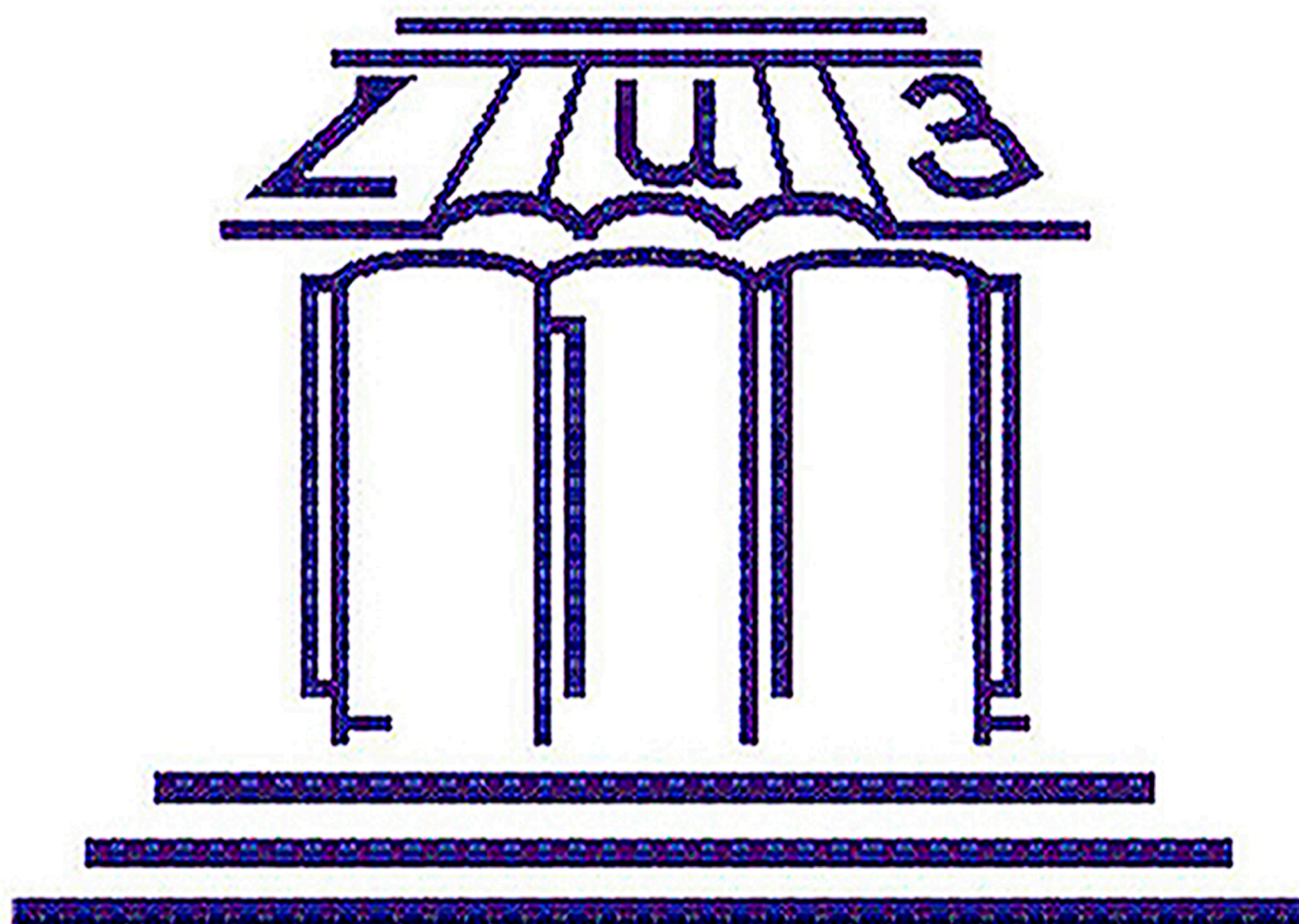
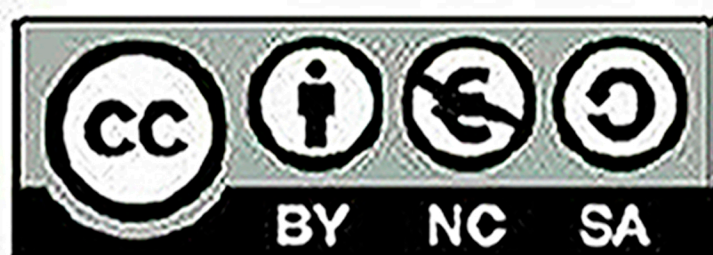

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

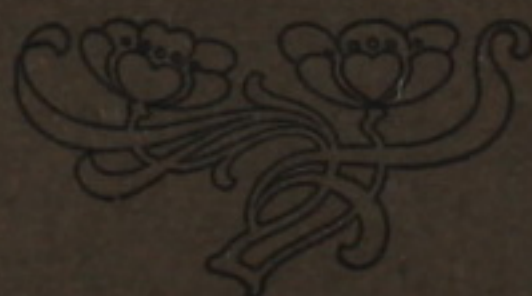
Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ "ՅՈՐԵԼԵԱՆԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ" ԹԱԻՐԻՋ

ՀԱՅԻ ԱՃԻՄԵԱՆ

ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՄԵԼԻՔ - ԹԱՆԳԵԱՆ

ԻՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ԱՌԹԻՒ. 1886-1926

ՎԵՆԵՏԻԿ
ԵՒ ԻԹԱԼԻԱՆ ՏԳԱՐԱՆ

1926

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ “ՅՈՐԵԼԵԱՆԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ,, ԹԱԻՐԻԶ

ՀԱՅԿ ԱՃԷՄԵԱՆ

ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐԳԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

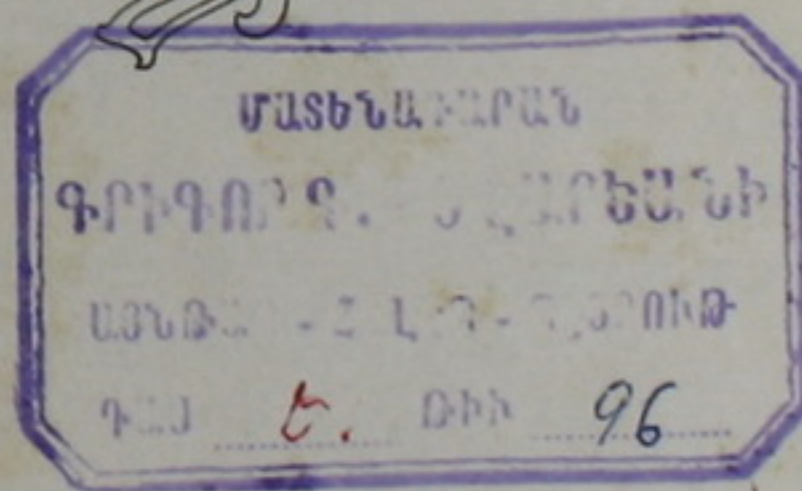
Մ Ե Լ Ի Ք - Թ Ա Ն Գ Ե Ա Ն

ԻՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ

ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ԱՌԹԻՒ. 1886-1926

Մ
374

246
1931

ՎԵՆԵՏԻԿ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1926

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՋ

Ատրպատականի Հայոց արդի թեմական Առաջնորդ Գեր. Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեանը ներկայ Հայ հոգեւորականութեան մէջ, պատկառելի և պատշաճոր տեղ է գրաւում:

Նորին Սրբազնորդին, երկար տարիներից ի վեր է, որ Հայոցքեան բոլոր հատաժներում, վայելում է անսահման ժողովրդակցութիւն և համակրանք:

Իբրև Հայ-ազգային եկեղեցոյ հաշտարիմ և անձնէր Հովիւ և հասարակական վաստակաւոր գործիչ, նա քառասուն տարի է, որ հրապարակ է իջել Հայ կեանքում և ամենայն բարեխղճութեամբ կատարել է իւր մարդկային-հասարակական պարտքը՝ ազգի և հայրենիքի հանդեպ:

Այս հանգամանքը նկատի ունենալով էր, ահա, որ Ատրպատականի Հայոց ազգային մարմինները, հասարակական հիմնարկութիւնները և արհեստակցական միութիւնները, որոշել են՝ ներկայ 1926 թւի Յունիսի 12-ին, Ներսէսի Մեծի Հայրապետի տօնի օրը, մեծ շնորով և արժանավայել հանդիսաւորութեամբ, թաշրիգում տօնել նորին Սրբազնութեան՝ մասնաւորապէս ազգային և հասարակական գործունէութեան քառասունեայ յորելեանը, (1886-1926) որին զոգադիպում են նաև Սրբազան Յորելեարի՝ Ծննդեան վարսնամեակը (1866-1926), հոգեւոր կոչման քսանհինգամեակը (1901-1926) և Ատրպատականի Հայոց Առաջնորդական պաշտօնավարութիւն տասնեհինգամեակը (1912-1926):

Ատրպատականի Հայոց քսանեփեց ազգային-հասարակական մարմինների և միութիւնների ներկայացուցչական ընդհանուր ժողովը, իւր միջից ընտրեց « Յորելեանական Անտրոնական Յանձնախումբ » որի կազմը հետևեալն է.

Նախագահ՝ Տէր Կարապետ Աւագ Քահանայ Մանուկեան, քարտուղար՝ Հայկ Աձեմեան, գանձապահ՝ Խոսրով Աւագեան, անդամներ՝ Տիկին Հե-

դիւնէ Ժօրժ, Տիկիւն Մարիամ Կազարրեկեան, Պ. Պ. Կարապետ Պիօ-
նեան, Սմբատ Բոշդադեան, Համբարձում Ծերոշեան, Բժ. Ռոշրէն Տէր
Ստեփանեան և Մարգար Յակոբեան:

Ընդունելով « Յորեղանական Կենտրոնական Յանձնախումբ »ի առա-
ջարկը, մենք ի գիր առինք Սրբազան Յորեղարի կեանքի և քառասնա-
մեայ գործունէութեան այս ոչրշագիծը, որ ներկայացնում ենք Հայ հա-
սարակոշքեան:

ՀԱՅԿ ԱՃԷՄԵԱՆ

Թաշրիգ 1 Յունշար 1926

ԳԵՐԱՊՈՍԻՒ ՀԱՅՐ ՍՐԲԱԶԱՆ ՅՈՐԵԼԵԱՐ
ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ
ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՀԱՅՈՅ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ

ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԳ ՀԱՅՈՅ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ

ԻՒՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ

ՔԱՌԱՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈՒՆԷԱՆԻ ԱՌԹԻՒ 1886-1926

◀OD▶

Ա.

ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ ՏՈՀՄԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Մելիք-թանգեան տոհմի ցեղագրութեան հնագոյն պատմութեան տւեալները, հաստատում են, որ Մելիք-թանգեան գերդաստանի նախնիքները, Բագրատունեաց մայրաքաղաք՝ Անիից գաղթելով, բնակւել են Էջմիածնի գաւառի Շահրխար գիւղում: (Արագած լեռան ստորոտի վրայ):

Շահրխարում, իբրեւ հին և ազգեցիկ տոհմ, յայտնի էին Շահխարառնիները*, որոնցից սերել էին՝ բազմաթիւ նշանաւոր մելիքներ, իշխաններ և այլ կարեւոր դէմքեր:

Շահխաթունի և Մելիք-թանգեան գերդաստանների միջում (Շահրխարում), յառաջանում է սուր, ներքին պայ-

* Այս հին և պատմական տոհմի շառաւիղներն են. 1) Ս. Էջմիածնի միաբան և յայտնի տեղագիր Յովհաննէս Եպիս. Շահխաթունի: 2) Հ. Յ. Դաշնակցութեան տաղանդաւոր ընկերաբան Աւետիք Շահխաթունի և 3) նշանաւոր Հայ դերասան Արշաւիր Շահխաթունի:

քար՝ առաջնութեան գիրք և ազդեցութիւն ձեռք բերելու նպատակով: Այդ պայքարը այնքան է խորանում, որը վերջանում է արիւնալի ընդհարումներով և մարդասպանութեամբ:

Ստեղծւած այս ծանր դրութիւնից և երեւանի պարսիկ խաների բռնութիւններից ազատելու համար, Մելիք-Թանգեանները, ստիպւած են լինում ամբողջ տոհմով և շարժական հարստութեամբ հեռանալ Շահրխարից:

Մելիքական գերդաստանի այս մեծ կարաւանը հասնում է Սիւնեաց Աշխարհի Գարալագեազ գաւառը, ուր և բնակւում են նրանք՝ իբրեւ ժամանակաւոր հանգրուան:

Կարճ ժամանակից յետոյ*, Մելիք-Թանգեանները անցնում են Զանգեզուր և իբրեւ վերջնական բնակավայր հաստատւում են Բռնակոթ գիւղում, ուր դարեր շարունակ ապրել են այդ մեծ ու պատմական տոհմի իշխան-մելիքները, որոնց ժառանգները սերունդից սերունդ, շարունակւելով հասել են մինչև մեր օրերը:

Մելիք-Թանգեան գերդաստանի իշխան-մելիքները, վաւերական վկայութեանց համաձայն, եղել են բարձրահասակ, յաղթանդամ և քաջակորով լեռնականներ, որոնցից շատ յայտնի են դարձել մանաւանդ՝ Մելիք-Թանգի և Մելիք-Փանի երկու եղբայրները, որոնք իրենց խոհեմ և ժողովրդանէր գործունէութեան շնորհիւ, յաջողւում են մեծ ազդեցութեան և համբաւի տիրանալ, դառնալով Սիւնեաց Աշխարհի նշանաւոր իշխանները:

Պարսից շահերը, յատուկ հրովարտակներով, հաստատում են Մելիք-Թանգեան գերդաստանի մելիքական կոչումը և իշխանութիւնը:

Մելիք-Թանգի և Մելիք-Փանի եղբայրները, իրենց ամբողջ կեանքը անց են կացնում կռիւների մէջ:

Իրենց սեփական զօրախմբերով, նրանք անդադար կռիւ

* Դժբախտաբար չը կարողացանք ստուգել թիւ. դարից առաջ կատարւած այս իրողութեանց թւականներն ու մանրամասնութիւնները:

ներ են մղել վաչկատուն և աւազակարարոյ հարեան ցեղերի դէմ, հայ ժողովրդի գոյութիւնը փրկելու համար:

Երկու մելիք եղբայրները մեռնում են խոր ծերութեան մէջ, մեծ վիշտ պատճառելով Սիւնեաց Աշխարհի Հայութեան:

Սրանց մահւանից յետոյ, Մելիքութեան տիտղոսը և իշխանութեան իրաւունքը, սերունդից սերունդ շարունակւում է, մինչև ԺԹ.րդ դարու առաջին քառորդը, երբ Զանգեզուրում նշանաւոր դարձան Մելիք-Թանգի Բ. և Մելիք-Ղուկաս երկու եղբայրները, որոնք ժառանգ և շարունակողը հանդիսացան իրենց նախնեաց մելիքական իշխանութեան:

Մելիք-Թանգի Բ.ը ամբողջ Զանգեզուրում հռչակ է ստանում, իբրև քաջ, անձնւէր, խոհեմ և արդարադատ իշխան: Նա անուանի է դառնում նաև իւր շինարարութեամբ, որի մասին բանաւոր վկայութիւններից զատ, կան նաև գրաւոր յիշատակութիւններ: Մեծանուն հայր Ղևոնդ Ալիշանը հետևեալն է յիշատակում.

«Վերջին շարայարող պատմութեան Սիւնեաց կամ վիճակին Տաթևու ծանուցանէ զի ի մերում դարու Բռնակութեցի Մելիք-Թանգի (Թանգի) և եղբայր իւր Ղուկաս և որդին Ղազար — «Ըստ բարեգութ ջերմեռանդութեանն «իւրեանց շինեալ են ի գլուխ Արեգլու լեռն կոչեցելոյն «բազում աշխատութեամբ՝ զերկոսին քարւանսարայ թաղ «բանդ (կամարակապ) ի պահպանութիւն և յապահովութիւն «երթևեկաց ի ժամանակա ձմեռնային սաստկութեան. և մէկ «պատուական կամարակապ կամուրջ* անխախտելի շինեալ ի «վերայ Բազարչայ (Որոտան) անուանեալ մեծ և ահեղագոյ «գետոյն**»:

Մելիք-Թանգի Բ.ն ևս յաջողում է, պարսից արքունիքից, հրովարտակ (Ֆէրման) ստանալ իւր իշխանութեան իրաւունքներն աւելի հիմնաւորելու համար:

* Այս կամուրջը այժմ կայ և կոչւում է «Մելիք-Թանգու կամուրջ»:

** Տես՝ «Սիսական» էջ՝ 210:

ԺԹ.րդ դարու առաջին քառորդին, (1826-1827 թ.)
ռուսական բանակները արշաւեցին Արարատեան և Սիւնեաց
Աշխարհների վրայ, որոնք հեծում էին պարսիկ խաների
բռնութեանց ներքոյ:

Արարատեան Աշխարհում, ռուսական բանակներին յա-
ռաջապահ հանդիսացան՝ Հայ կամաւորական զօրագնդերը,
ղեկավարութեամբ « Պաշտպան Հայրենեաց » Ներսէս Արքե-
պիսկոսոս Աշտարակեցոյ (ապա կաթողիկոս Ամենայն Հայոց):

Իսկ Սիւնեաց Աշխարհում, Մելիք-Թանգի Բ.ը և Մե-
լիք-Աղարէկը, կազմակերպել էին բազմաթիւ Հայ կամաւո-
րական թեթիւ զօրախմբեր, որոնք անմիջապէս ռուսական
բանակներին միացան և իբրեւ յառաջապահներ սկսեցին հար-
ւածել ու հալածել պարսիկ խաների հրոսակախմբերին: Պար-
սիկները չարաչար պարտութեան ենթարկւեցին, փախան և
Արարատեան ու Սիւնեաց Աշխարհները միացան ռուսաց
իշխանութեան:

Այս յաղթանակներից յետոյ Մելիք-Թանգի Բ.ը դի-
մում է ռուսաց Նիկողայ Ա. կայսրին և ստանում է արքա-
յական հրովարտակ, որով և վաւերացւում է Մելիք-Թանգի-
եան տոհմի Մելիքութեան իշխանութեան իրաւունքները:

Խոր ծերութեան հասած բազմավաստակ Մելիք-Թանգի
Բ.ը վախճանւում է 1843 թւին, թողնելով Մելիքութեան
Ժառանգ Պետրոս Բէկ Մելիք-Թանգեանին:

Բ.

ԾՆՈՒՆԴԸ, ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄԸ

Սիւնեաց Աշխարհի Զանգեզուր գաւառի Բռնակոթ գիւղը Մելիք-Թանգեան գերդաստանի պապենական և հայրենի բնակավայրն է, ուր մինչև այժմ էլ ապրում են այդ մեծ և հին տոհմի շառաւիղները:

Այս գիւղում 1860-ական թւերին, իբրև Մելիք-Թանգեան տոհմի տաներէցը, ապրում էր Պետրոս-Բէկ Մելիք-Թանգեանը, որն ամուսնացել էր Զաւահիր անունով բարեպաշտ և պարկեշտ մի հայ կնոջ հետ:

Այս ամուսնութիւնից ծնւել էին չորս զաւակներ*, որոնցից երկրորդը Նիկողայոսն էր, — այժմ՝ Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեանը:

Նորին Սրբազնութիւնը ծնւել է յիշեալ Բռնակոթ գիւղում, 1866 թւի Մարտի 16/29-ին:

Նիկողայոսը իւր մանկութիւնն անց է կացրել Սիւնեաց լեռնաշխարհում, հայրենի անդնդախոր և ծաղկազարդ հովիտների մէջ, պուրակների շաքներում, գետափերին, աղբիւրների մօտ, գիւղական պարզ ու նահապետական միջավայրում և մելիքական բազմանդամ ընտանիքի ծոցում:

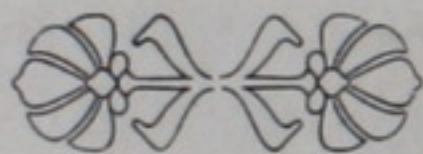
Մանկութիւնից ապրելով ազատ երկրի, ազատ բնութեան գրկում, իւր հայրենիքի վիթխարի լեռները և խոր ձորերը,

* Միւս եղբայրներն էին — 1) Սիմոն Բէկ (անդրանիկը) որն իբրև ժողովրդական գործիչ Զանգեզուրում վայելում էր յարգանք: Նա վախճանւեց Թաւրիզում 1921 թւի Նոյեմբերի 10-ին: 2) Պարոն Բէկ և 3) Արշակ Բէկ:

ինչպէս ամեն լեռնացու, նոյնպէս և նրա վրայ դրոշմում են իրենց խոր հետքերը — առոյգ մարմին, լայն սիրտ, վեհ հոգի, տոկուն կամք, պարզ, ուրախ և համարձակ բնավորութիւն, որը ժամանակի ընթացքում աւելի է զարգացնում:

Երբ նա 10 տարեկան է դառնում, նրա հայրը — Պետրոս-Յէկը, որդուն ուսման է տալիս Բռնակոթի խալիֆայական դպրոցում, 1876 թւին:

Մի տարւայ մէջ նա կարողանում է ստանալ նախնական ուսումը, որից յետոյ, 1877 թւի ամրան, հայրը իւր Նիկողայոսին տանում է Էջմիածին, ուր և ընդունւում է Գեորգեան հոգևոր ճեմարանում, Մեծագործ Գէորգ Դ.րդ կաթողիկոսի օրով:

Գ.

ԷՋՄԻԱՆՆԻ ԳԷՈՐԳԵԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

Էջմիածնի Գեորգեան Հոգևոր Ճեմարանը, Հայ կեանքում, իւր գոյութեան սկզբից (1874) մինչև վերջը (1918), հանդիսացաւ Հայ ազգային դաստիարակութեան և Հայագիտական առարկաների ուսուցման գլխաւոր բարձրագոյն դպրոցը:

Ճեմարանը 44 տարւայ ընթացքում, Հայ ազգին տւեց հարիւրաւոր ուսանող-մտաւորականներ, որոնցից շատերը փայլեցին՝ Հայ Հոգևոր, գրական, հասարակական, յեղափոխական, պետական և զանազան ասպարէզներում:

Ահա այս զուտ Հայազգային բարձրագոյն դպրոցում-Ճեմարանումն էր, որ Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանն ընդունւեց, միջնակարգ կրթութիւն ստանալու համար:

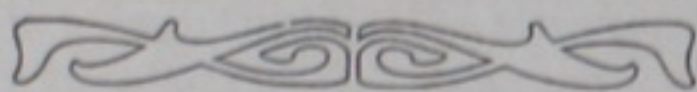
Ճեմարանի տեսուչը, 1880-ական թւերի սկզբին, յայտնի քիմիկոս Արշակ Նահապետեանն էր, (ապա Նահապետ Եպիսկոպոս Նահապետեան):

Նա այնքան խիտ և ճշող կարգեր էր մտցրել Ճեմարանում որ, մանաւանդ ուսանողութիւնը չէր կարող հանդուրժել: Եւ ահա բռնկւում է աշակերտութեան և ուսանողութեան ըմբոստութիւնը, տեսչի անհանդուրժելի բռնութիւնների դէմ: Ըմբոստների ղեկավարներից մէկն էլ Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանն է լինում: Ըմբոստների մի ստուար խումբ Ճեմարանից հեռանում է, մինչև որ նրանց պահանջները կատարւում են, նախկին խիտ և ճշող օրէնքների վերացումով:

Նիկողայոսը Ճեմարանի դասարանական բաժնում իւր

միջնակարգ կրթութիւնը ստանալուց յետոյ, անցնում է լսարանական բաժինը, ուր երեք տարի (1884-1886) կանոնաւոր կերպով հետեւում է Հայագիտական աւարկաներին, մինչեւ որ, 1886 թւի դարնան աւարտում է Ճեմարանի տասնամեայ լրիւ դասընթացքը և քննութիւն տալուց յետոյ, ստանում է համապատասխան վկայականը:

Ժամանակակից ուսումով դաստիարակւած, Հայ Ժողովրդին ու Հայրենիքին ծառայելու սիրով ոգևորւած Նիկողայոսը, Ճեմարանն աւարտելուց յետոյ, որոշում է նւիրուել հասարակական գործունէութեան:

Գ.

ՈՒՍՈՒՅՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

Հայոց մտաւոր, գրական և ազատագրական շարժումների և վերածնութեան պատմութեան մէջ, 1880ական թւականները շատ նշանակալից տեղ են գրաւում:

Հայ մամուլն ու գրականութիւնը, իրենց յառաջագիմութեան լուադոյն շրջանն էին անդրում: Հայկական ազատագրութեան և անկախ հայրենիքի գաղափարը ժամանակակից գրականութեան և մամուլի առջև ընդարձակ հորիզոններ էր բացել:

Ազգային, գրական և հասարակական գործիչները՝ խօսքով ու գործով դարձնում էին Հայ ժողովրդի քաղաքական միտքն ու ձգտումները, որոնք կեանքում գործադրելու և նրանց հասնելու համար, միայն մէկ միջոց կար — Հայ ժողովրդի մտաւոր դաստիարակութիւնն էր այդ:

Ամենուրեք—կոպկասում և Տաճկահայաստանում—հիմնւել էին կրթա—կուլտուրական բազմաթիւ ընկերութիւններ ու մարմիններ, որոնք Հայ գիւղերում և գաւառական կենտրոններում բաց էին անում դպրոցներ, գրադարաններ և մշակութային հիմնարկութիւններ:

Ժամանակակից Հայ երիտասարդութիւնը զարգացել ու անւել էր մեր գրական և հասարակական ռազմիրաների և ղեկավարների — Խ. Աբովեանի, Մ. Նալբանդեանի, Խրիմեան Հայրիկի, Ս. Նազարեանի, Հ. Ղ. Մ. Ալիշանի, Գր. Արծրունու, Գամառ—Քաթիպայի, Գր. Ստեանի, Ն. Ռուսի—նեանի, Մ. Պէշիկիթաշեանի, Բաֆֆիի և այլոց ազատատենչ գաղափարներով, որոնց իրականացման համար՝ կային մի

շարք ասպարէզներ—հոգևոր կոչում, գրականութիւն, մամուլ, դպրոց մի խօսքով բանաւոր, գրաւոր և գործնական քարուղութեան զանազան ասպարէզներ:

Ազգին ու հայրենիքին ծառայելու պարտքն ու գիտակցութիւնը, իւրաքանչիւր գաղափարական հայ երիտասարդի մէջ, ոգևորութեան թռիչքներ էին յառաջ բերում, որով և շատերը մոռանալով իրենց անձնական հանգիստը, նետում էին հասարակական այս ու այն ասպարէզը, հայ ժողովրդին ծառայելու ազնիւ զգացումներով տոգորւած:

Ազգային ոգով դաստիարակւած և հայ ժողովրդի վերածնութեան գաղափարով ոգևորւած Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանն ևս ճեմարանն աւարտելուն պէս նւիրուեց իւր ժողովրդի դաստիարակութեան գործին, ընտրելով ուսուցչական ասպարէզը, որին նւիրել էին շատերը և գործնական արդիւնք էին տւել:

Հայ գիւղում, ուսուցիչ-դաստիարակ դառնալը 1880-ական թւերին, համարւում էր մի գաղափարական գործունէութիւն: Ժողովրդի խոնարհ դասի մանուկների միտքն ու սիրտը ժամանակակից ուսման լուսով դաստիարակելը, մի անգնահատելի և մեծ գործ էր, կատարեալ անձնագոհութիւն, քանի որ ամեն տեղ խոչընդոտներ էին յարուցւում նոր մտքերի և ուսուցման նոր մեթոտի դէմ: Մի խօսքով լոյսը պատռում էր խաւարի թանձր արգանդը:

— «Պայքար լռաւաշորեւոց ընդդէմ խաւարեւոց»: Այս խօսքերով է բնորոշում Խրիմեան հայրիկը, ժամանակակից գաղափարական հայ երիտասարդութեան կատարած լուսաւոր աշխատանքը՝ խաւարի, մոլեռանդութեան և սգիտութեան պաշտպանների դէմ:

Այսպէս էին պայմաններն ահա, երբ Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանը 1886 թւի աշնան իբրեւ ուսուցիչ, մտաւ իւր ծննդավայր Բոնակոթ գիւղը: Նա հիմնովին բարեփոխեց գիւղի խալիֆայական դպրոցը, ուր տաս տարի առաջ (1876) ինքն էր ստացել իւր նախնական ուսումը: Նա հանգիստացաւ

Գալրոցի ղեկավարն ու ոգին և գիւղի հասարակական գործերի հրահանգիչն ու առաջնորդը:

Իբրեւ ուսուցիչ, նա երկու տարի մեծ անձնւիրութեամբ գործեց բռնակոթում, դատաւարակելով գեղջուկ մանուկների սիրան ու հոգին, մինչև որ 1888/89 ուսումնական տարե-սկզբին, Ղարաբաղի Հայոց թեմական Գալրոցի (Շուշի) հոգաբարձութիւնը նրան հրաւիրում է ուսուցչական պաշտօնի:

Իւր հայրենի գիւղից նա անցնում է Շուշի և իբրեւ ուսուցիչ սկսում է պաշտօնավարել թեմական Գալրոցում:

Ղարաբաղի Հայոց թեմական Գալրոցում, 1890ական թւերի սկզբներին, պաշտօնավարում էին մի խումբ գաղա-վարական ուսուցիչներ, որոնք տողորած էին Հայ ժողովրդի ազատագրական շարժումներով: Հայ յեղափոխական կուսա-կցութիւններն այդ թւերին, արդէն շարժման մէջ էին: Զի-նական խմբերը գործում էին Տաճկահայաստանում: Կովկասից և այլ վայրերից երկիր էին մտնում, Հայ ազատասէր և անձնէր երիտասարդներ՝ կրթական, հասարակական և յե-ղափոխական գործերով:

Տաճկահայ ժողովրդի ազատագրութեան հարցը ժամա-նակակից Հայ երիտասարդութեան յենակէտ-խտէալն էր:

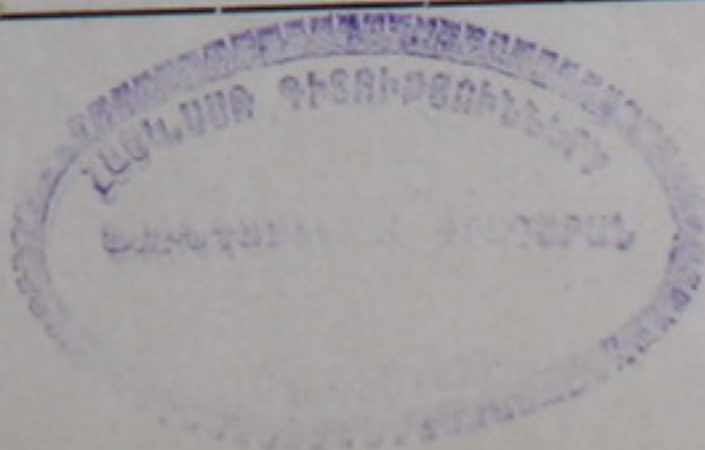
Օրւայ նշանաբանն էր — « Ժողովրդով և ժողովրդի համար »:

Այս ոգևորութեան տարիներին էր ահա, որ թեմական Գալրոցի երեք ուսուցիչները — Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանն իւր երկու պաշտօնակիցներով, որոշում են թողնել ուսուց-չութիւնը և անցնել Տաճկահայաստան (վան) տանջւած Հա-յութեան ազատագրութեան գործին ծառայելու համար:

Այդ երեք ուսուցիչները յաջողում են սեփական ձիեր գնել և Շուշուց գաղտնի դուրս գալով, Զանգեզուրից անց-նելով հասնում են Նախիջևան, այս տեղից էլ, գիշերանց մտնում են Արաքսը և դուրս են գալիս պարսից ափը, ու ղեկորւելով դէպի Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի վանքը:

Յաջորդ առաւօտ, երբ փորձում են շարունակել ճանա-

746
1931

պարհը, ընդհարում են ունենում յիշեալ վանքին մօտիկ վարմադիար գիւղի թուրքերի հետ, որոնք մեծ բազմութեամբ յարձակւել էին նրանց վրայ: Կռիւը գնալով լուրջ կերպարանք է առնում: Երեք ուսուցիչներն անզօր են լինում թուրքերի ամբոխին դիմագրել, ուստի և ձիերը սրարշաւ քշելով վերադառնում են վանքը և այստեղից էլ գնում են Նախիջևան, ուր ուսաց օստիկանութիւնը նրանց խիստ քննութեան է ենթարկում: Զիաւորները Դարալագեազի վրայով հասնում են Շուշի և շարունակում են իրենց ուսուցչական պաշտօնը:

Այսպիսով ջուր է ընկնում նրանց՝ Երկիրը գնալու ծրագիրը:

Խրիմեան հայրիկը Ամենայն հայոց Կաթողիկոս ընտրելուց յետոյ, Երուսաղէմից Ճանապարհւում է Կովկաս (1893): Հայոց հայրիկը այցելում է նաև Շուշի քաղաքը, որի բնակչութիւնը մեծ պատրաստութիւն է տեսնում, Մեծ Մարդուն արժանավայել ընդունելութիւն ցոյց տալու համար:

Թեմական Դպրոցի ուսուցչական խումբը, ղեկավարութեամբ Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանի, եռանդուն աշխատանք են կատարում, հայրենանւէր հայրիկին ժողովրդական ցոյցերով դիմաւորելու համար:

Հայութիւնը շատ հանդիսաւոր ընդունելութիւն է ցոյց տալիս Խրիմեանին: Այդ օրը Շուշին դառնում է յեղափոխական ցոյցերի և ոգևորութեան մի ասպարէզ:

Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանը, իւր ընկերներով, ամեն կերպ աշխատել էին հայոց հայրիկի գաղափարներով և անձնական ներկայութեամբ, ոգևորել Դարաբազի հայութեան:

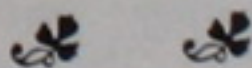
Պէտք է շեշտել նաև այն հանգամանքը, որ Շուշայ Թեմական Դպրոցը հայ ժողովրդին տւել է բազմաթիւ մտաւորական և ազգմիկ երիտասարդներ և գործիչներ, որոնց սիրտն ու միտքը մարդկեց այն միժնորքութեամբ, որը ստեղծւեց այդ դպրոցում, Մելիք-Թանգեանի և ընկերների պաշտօնավարութեան տարիներին: Սրանք էին, որ Շուշում յառաջ բերին հասարակական եռ ու զեռ կեանք, զարկ տւին դպրոցական

գործի հիմնաւորման և կարողացան կերտել այնպիսի միջավայր, ուր յաճախ շօշափում էին ազգի և հայրենիքի վերածնութեան և ազատագրութեան հարցերը:

Մելիք-Թանգեանը Ղարաբաղի թեմական Դպրոցում պաշտօնավարում է մինչև 1893 թւի վերջը, երբ դպրոցում ծայր է առնում ուսուցչական ամբողջ խմբի (Լևոն Սարգսեանի տեսչութեան օրով) դժգոհութիւնն ու պայքարը, Ղարաբաղի թեմական Առաջնորդ Տէր Կարապետ Եպիսկոպոս Այվազեանի դէմ: Առաջնորդը, իւր կուսակիցներով, սկսում է ձեռնամուխ լինել դպրոցի ներքին գործերին, ցանկանալով ուսուցչական խումբն իրեն ենթարկել: Ուսուցիչները մերժում են Առաջնորդի առաջարկները: Յառաջանում է կղերական-աշխարհական սուր պայքար: Ուսուցչական խումբը չըկարողանալով հանդուրժել՝ հեռանում է դպրոցից: Հեռացողների մէջն է լինում նաև Մելիք-Թանգեանը, որ 1894 թւի սկզբին հրաւիրւում է Բագու, իբրև ուսուցիչ պաշտօնավարելու «Հայոց Մարդասիրական Ընկերութեան» դպրոցում:

Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանը մօտ երկու տարի ու կէս պաշտօնավարում է «Մարդասիրական Ընկերութեան» դպրոցում, մինչև որ 1896 թւի դարնան ուսաց ցարական դաժան և հայակեր կառավարութիւնը փակել է տալիս Կովկասի Հայոց ազգային դպրոցները, որով և ցրւում են ուսուցիչներն ու աշակերտները:

Դպրոցները փակւելուց յետոյ, Մելիք-Թանգեանն որոշում է գնալ Պետերբուրգ, համալսարանական կրթութիւն ստանալու համար:

Ե.

ՈՒՍԱՆՈՂ ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Կովկասահայ հարուստների մէջ, իբրեւ բարերար և հասարակական գործիչ, պատուաւոր տեղ է գրաւում Համբարձում Մելիքեանը, որ հաճոյքով է ստանձնում Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանի բարձրագոյն կրթութեան ամբողջ ծախսերը:

Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանը 1897 թւին գնում է Պետերբուրգ և ընդունւում է տեղւոյն համալսարանը, հետեւելով իրաւաբանութեան:

Համալսարանում, նա անձնապէս ներւում է Հայոց հին իրաւունքի ուսումնասիրութեան և մասնաւորապէս մանրակրկիտ կերպով ծանօթանում է Հայոց եկեղեցական իրաւունքի պատմութեան հետ:

Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանը 1900 թւին յաջողութեամբ աւարտում է Պետերբուրգի համալսարանի իրաւաբանական ֆակուլտետը ստանալով համապատասխան վկայական:

Համալսարանն աւարտելուց յետոյ, ուսանող Մելիք-Թանգեանը գալիս է Էջմիածին, շարունակելու համար իւր ազգային ու հասարակական գործունէութիւնը՝ հոգեւոր ասպարէզում: Սակայն այս մասին յետոյ:

Պէտ 1850ական թւերից առաջ, բարձրագոյն ուսում ստացած իւրաքանչիւր Հայ երիտասարդը, ներական պարտականութիւն էր համարում ծառայել իւր ազգին ու հայրենիքին, գործելով այս ու այն հասարակական ասպարէզում:

Հասարակական գործունէութեան գիտակցութիւնը Հայ

ուսանողութեան մէջ, աւելի հիմնաւորեց մանաւանդ, 1860աւ-
կան թւերից յետոյ, երբ Հայ մամուլն ու գրականութիւնը
վերածնութեան ուղիի մէջ մտան:

Հայ ուսանողը, ազգային, քաղաքական և հասարակական
յառաջադիմութեան գաղափարներով ոգևորւած, ազգային
վառ յոյսերով օրօրուն, թռիչքներ էր գործում, ի գին ամեն
տեսակ զոհողութեան, իւր մտաւոր և մարմնաւոր ուժերը
հասարակութեան տրամադրելու համար: Համալսարանական
Հայ ուսանողը, անպայման ցանկանում էր հասարակական
նր և է ասպարէզում երևալ և մանաւանդ գործել:

Գաղափարական Հայ ուսանողի մի կատարեալ մարմնա-
ցում է հանդիսանում, ահա, Նիկողայոս Մելիք-Թանգեանը:

2.

ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

Յորեկեար Սրբազանը-Գեր. Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեան — Հայոց գրականութեան համար, նշանակալից աշխատանք է կատարել:

Ղարաբաղի Հայոց Թեմական Դպրոցում ուսուցիչ եղած Ժամանակ նա հրատարակել է Շուշում, «Աշխարհարարի Քերականութիւնը»^{*} խորագրով մի դասագիրք, որը Ժամանակին շատ գործածական դարձաւ Կովկասահայ դպրոցներում: «Աշխարհարարի Քերականութիւնը» առանձին հրատարակութեամբ լոյս է տեսել նաև Նոր-Ջուղայում:

Հայոց մամուլի պատմութեան մէջ մի կարևոր և ուշագրաւ էջ է կազմում «Մշակ» և «Նոր-Պար» թերթերի դադափարական պայքարը, պահպանողական և ազատական ուղղութեամբ:

Այս պայքարի մասին, Մելիք-Թանգեանը լոյս է ընծայել «Մշակ և Նոր-Պար, կոշտակցութիւններ և մի քանի խնդիրներ»^{**}, անունով մի գիրք, որով հեղինակը քննութեան է առնում յիշեալ թերթերի պայքարի, Հայ քաղաքական կուսակցութիւնների և հասարակական մի քանի խնդիրների էութիւնը, որի մասին նա վերլուծումներ և խորհրդածութիւններ անելուց յետոյ տալիս է իւր եզրակացութիւնն ու յորդորները:

Սակայն Մելիք-Թանգեանի գրական գլուխ գործոցը,

* Տպւած՝ Շուշի, 1893:

** Տպւած՝ Մոսկւայում, 1894:

իւր «Հայոց եկեղեցական իրաւունքը»^{*} խորագրով երկհատոր պատկառելի աշխատասիրութիւնն է, որը իւր տեսակի մէջ առաջինն է համարուում: Այս երկասիրութեան հրատարակութիւնը պատճառ դարձաւ, որ հեղինակը Հայոց հին իրաւունքի պատմութեան ուսումնասիրութեամբ զբաղւողներին շարքին դասուեց:

Հեղինակը իւր աշխատութեան Ա. գլխով ի յայտ է բերում Հայոց եկեղեցական իրաւունքի պատմութեան աղբիւրները, որոնց մէջ «գլխաւոր և հիմնական» տեղ է գրաւում Սուրբ Գիրքը (Աստուածաշունչ): «Ընդհանուր աղբիւրների երկրորդ մասն է եկեղեցու գործնական կեանքը, նրա աւանդութիւնները և սովորութիւնները» (էջ՝ 35): Երեսունին գլուխների մէջ (էջ՝ 28–264) հեղինակը շատ մանրամասն և բարեխիղճ կերպով քննում է եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր աղբիւրները, որոնք այնքան օգտագործւել են մեր հին եկեղեցական հայրերի կողմից, Հայոց եկեղեցու իրաւունքի շէնքը կառուցելու համար:

Ընդհանուր աղբիւրներից յետոյ հեղինակն անցնում է ազգային աղբիւրներին, որոնց մասին խօսում է քառասուն գլուխների մէջ (էջ՝ 307–672):

Հայոց ազգային եկեղեցու ընդհանուր ժողովները, Հայոց Հայրապետների սահմանած եկեղեցական կանոնները և այլն, մանրամասնութեամբ քննութեան են առնւած հեղինակի կողմից և հասնում են մինչև մեր օրերը, (Խորիմեան Հայրիկի կաթողիկոսութիւնը):

«Պետական Աղբիւրներ» մասում հեղինակը 45 գլուխների մէջ ներկայացնում է Ռուսաց և Տաճկաց կառավարութիւնների կողմից Հայոց եկեղեցուն տրւած իրաւունքներ:

^{*} «Հայոց եկեղեցական իրաւունքը»: Ա. Գիրք: Ներածութիւն և Աղբիւրներ: Աշխատութիւն՝ Ն. Վ. Մելիք-Թանգեանի: Շուշի. Տպարան Եղիսաբեթ Մ. Մահտեսի Յակոբեանի, 1903. էջ՝ 807:

Այս հատորը, հեղինակը նւիրել է իւր բարերար Համբարձում Մելիքեանին:

րը* (էջ՝ 673-772)։ Երեք գլխով ևս զանազան աղբիւրներ յիշատակելուց յետոյ (էջ՝ 773-784)։ Վերջացնում է առաջին գիրքը։

Հեղինակը լոյս ընծայեց նաև «Հայոց Եկեղեցական Իրաւունքի**» Բ. Գիրքը, Հայ ազգային եկեղեցու կազմակերպութեան և կառավարութեան մասին։ Այս հատորը ամբողջովին նւիրւած է մեր եկեղեցու ներքին կեանքի օրէնսդրութեան, իրաւասութեան և Հայոց եկեղեցու նւիրապետութեան։

Բ. Գիրքը բովանդակում է քառասուն և չորս ընդարձակ գլուխներ։

«Հայոց Եկեղեցական Իրաւունքը» իւր ժամանակին, առանձին ուշադրութեան արժանացաւ և Հայոց պարբերական մամուլում լոյս տեսան մի քանի մատենախօսական յօդւածներ, որոնց մէջ ամենից աւելի ուշադրաւ և հմտալիցը, վիեննայի Մխիթարեան Հարց «Հանդէս Ամսօրեայ» ուսումնաթերթում*** լոյս տեսած՝ Հայր Ներսէս Ակինեանի մատենախօսութիւնն է, որից քաղում ենք հետևեալ տողերը.

«Գրքին անունն ինքնին բաւական է գործոյն սրչափ ծանրակշիռ և կարևոր ըլլալը մեզի գուշակել տալու. վասնզի տակաւին Հայ եկեղ. մատենագրութեան այս կարևորագոյն կէտը մասնաւոր ուշադրութեան չէ առնւած։

«... պէտք ենք խոստովանիլ թէ իբրև իւր առաջադիր նպատակին համար պատրաստուած գործ, ամենայն կերպով կրնայ ծառայել։ Այսպիսի գործի մը պատաղողը միայն գիտէ այն դժուարութիւններն, որոնք ընդառաջ կ'ելլեն աշխատասիրողին հանդէպ։ Մեր թուած պակասութիւններն, զորոնք

* Պոլոթենիան (1836) Կովկասի Հայոց և Ազգային Սահմանադրութիւնը տաճկահայոց համար (1860)։

Հ. Ա.

** «Հայոց Եկեղեցական Իրաւունքը» Բ. Գիրք։ Կազմակերպութիւն և կառավարութիւն։ Ն. Վ. Մելիք-Թանգեան։ Շուշի։ Արագատիպ Բ. Տէր-Սահակեանցի։ 1905։ էջ՝ 279։

*** Տես՝ «Հանդէս Ամսօրեայ» 1904. Յուլիս. էջ 206 և 213։

դրբին ազգայ կատարելութեան համար ի մէջ բերինք,
ոչինչ պէտք են երևալ, եթէ ի նկատի առնունք որ ազգայ-
նոց մէջ առաջին ձեռնարկութիւնն է: Յանկալի է, որ այս
աշխատասիրութիւնս իւր յարակից մասերովը գրգիռ ը-
լայ աւելի կատարելութեան բարձրացնելու հայ կանոնադրոց
պատմութիւնն և ուսումնասիրութիւնն, որուն սկիզբն ար-
դէն դրած է աշխատասիրութեամբս յետ Տաշեանի՝ Մելիք-
Թանդեան »:

Է.

ՀՈԳԵՒՈՐ ԿՈՉՈՒՄԸ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ կեանքում, 1850ական թւերից սկսած, հոգևոր առաջարկէլը, դարձաւ հասարակական գործունէութեան և ժողովրդին աւելի մօտենալու մի միջոց : Հոգևոր առաջարկէլը, համեմատաբար աւելի ազատ և անկաշկանդ էր հասարակական գործունէութեան համար : Հայ հոգևորականները, թէ Ռուսաստանում և թէ Տաճկաստանում, այնքան ենթակայ չէին կասկածի և քաղաքական հալածանքի, որքան ուսուցիչներն էին կամ յեղափոխական գործիչները. գրականագէտները, խմբագիրները և այլն : Հոգևոր կոչումն ընդունողների առջև բացւում էր աւելի լայն և ազատ գործունէութեան առաջարկ, որտեղ շատ հեշտ էր մօտիկից շփուելու բուն ժողովրդական զանգւածների հետ :

Այս տեսակէտից ելնելով էր, ահա որ Հայ դադափարական երիտասարդներից ոմանք, ընտրում էին հոգևոր կոչումը, ձեռնադրւելով փարդապետ կամ քահանայ, որոնք դառնում էին ոչ միայն աղօթողներ, տաճարի սպասաւորներ և խաչի մշակներ, այլ նրանցից շատերը դարձան յայտնի գրականագէտներ, յեղափոխական քարոզիչներ. հասարակական գործիչներ, դատախարակներ և ժողովրդանւէր անձեր* :

* Այսպիսիներից յիշատակութեան արժանի են. Խրիմեան Հայրիկ, Հ. Ղ. Ալիշան, Գ. Ես. Սրուանձտեան, Մ. Արքեպ. Օրմանեան, Եղիշէ Արքեպ. Գուրեան, Խ. Արքեպ. Նար-Պէյ, Մել. Արքեպ. Մուրադեան, Արսէն Վարդ. Թոխմախեան, Ն. Ես. Խարախանեան, այլ և շատերը՝ Էջմիածնի, Երուսաղէմի, Արմաշի և Մխիթարեան Միաբանութիւններից :

Նրանք իրենց հասարակական գործունէութեան պարտականութիւնը հոգևոր ասպարէզի միջոցով կատարեցին և ինչ խօսք, որ յաջողեցին արդարացնել իրենց վրայ դրած յոյսերը:

Հայ եկեղեցին ևս իբրև ազգային, հարադատ մի հիմնարկութիւն, գէպի իրեն էր գրաւում այն երիտասարդներին, որոնք ցանկանում էին հոգևոր կոչման միջոցով ծառայել ազգին ու հայրենիքին:

Ահա այդ երիտասարդներից մէկն էլ, Նիկողայոս Մելիք-Թանդեանն էր, որը Պետերբուրգի համալսարանն աւարտելուց յետոյ, 1900 թւին, անցնում է Էջմիածին ստանալով սարկաւազութեան աստիճան, իսկ յաջորդ տարին (1901) ձեռնադրւում է վարդապետ՝ Ներսէս անունով:

Յետագայի նրա հասարակական գործունէութեան փաստերը ցոյց կուտան, որ նա սխալած չէր իւր ընտրած ասպարէզում, այլ ընդհակառակն, հոգևոր կոչումն ընդունելով նա դարձաւ՝ եռանդի, ոգևորութեան և անձնփրութեան մի կատարեալ մարմնացում, հանդիսանալով իբրև տիպար Հայ հոգևորական և իբրև ազգասէր ու ժողովրդանւէր Հայ ազգային-հասարակական գործիչ:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը-երջանկայիշատակ Խորմեան Հայրիկը-տեսնելով Ներսէս վարդապետ Մելիք-Թանդեանի եռանդն ու ոգևորութիւնը, նրան ուղարկում է Սիւնեաց Սշխարհը, իբրև վանահայր հռչակաւոր Տաթևի վանուց:

Տաթևը հասնելուց յետոյ, Ներսէս վարդապետը, ձեռնարկում է վանքի բարեկարգութեամբ զբաղւել:

Վանքում բաց է անում դպրոց, հիմնում է գրադարան, շինել է տալիս նոր սենեակներ, վերանորոգում է ձիթահանք, ընդարձակում է հողերի մշակութիւնը, կանոնաւորում է վանքի տնտեսութիւնը, բաց է անում միաբանական ընդհանուր սեղանատուն և որ գլխաւորն է, ութը վիճելի դիւղերը, յաջողում է, օրինական միջոցներով, վանքի սեփականութիւնը դարձնել: Մի խօսքով կարճ ժամանակի մէջ, Տաթևի վանքը

բարեգարդում և հասցնում է իւր կոչման արժանի բարձրութեան:

Խորիմեան Հայրիկը, Ներսէս վարդապետին նշանակում է նաև Սիւնեաց թեմի առաջնորդական փոխանորդ, որով և նա առիթ է ունենում շրջել գիւղերը և մօտիկից ծանօթանալ ժողովրդի վիճակին: Նա կարգի է բերում գիւղական դպրոցները, հրաւիրում է ուսուցիչներ, նշանակում է հոգևոր գործակալներ և զբաղւում է նման բազմատեսակ հասարակական գործերով:

Ռուսաց կառավարութիւնը, 1903 թւի Յունիսի 12/25-ին հրատարակեց Նիկալայ Բ. Յարի յատուկ հրովարտակը, որի համաձայն կոմկասի Հայոց ազգային-եկեղեցական իշխանութիւնները, պարտաւոր էին պետութեան յանձնելու եկեղեցապատկան և դպրոցապատկան անշարժ կալւածներն ու շարժական հարստութիւնները:

Բովանդակ Հայութիւնը տագնապի մատնեց: Ի սփիւռս աշխարհի ցրւած Հայ գաղութները, բողոքեցին դաժան ցարական կառավարութեան այս հայակործան քաղաքականութեան դէմ:

Հայ ժողովուրդն ու իւր յեղափոխական կուսակցութիւնները, ոգի և եռանդ ներշնչեցին ծերունազարդ Հայրապետին — «Նուագող վշտից Հայրենեաց Հայոց Հայրիկին» որ հրամայեց վանական և դպրոցական վարչութիւններին, ոչ մի բան չը յանձնել կառավարութեան, թողնելով, որ վերջինս բռնութեամբ յափշտակէ իւր ուղածը:

Ահա այդ ծանր և օրհասական օրերին (1903 թւի ամբարան) Ներսէս վարդապետը թեմական գործերով Տաթևից Շուշի է գնում: Ռուսաց ոստիկանութիւնը նրան մի ամիս ձերբակալւած պահում է Շուշում և ապա եկեղեցական կալւածները ստացող «Արտակարգ Յանձնաժողով»ի հետ, հարիւր ձիաւոր կողակների հսկողութեան ներքեւ, տանում են Տաթևի վանքը ստիպելով, որ վանքի հարստութիւններն ու կալւածները յանձնէ կառավարութեան:

Հակառակ գործադրւած բոլոր ճնշումներին, Ներսէս վարդապետը դիմադրում է ֆանձնաժողովի և զինւորական իշխանութեան պահանջներին և ոչ մի բան չի յանձնում, որով և նրանք ստիպւած են լինում ամեն ինչ բռնութեամբ գրաւել*։

Ռուս բռնապետութիւնը նկատելով, որ իւր գործադրած վայրագութիւնները և «ամենագոր» ցարի հրովարտակը անզօր եղան ծանր հարւած հասցնելու Հայ ժողովրդին, այդ ոճրագործ կառավարութիւնը, 1905 թւին կոմկասում յառաջացրեց Հայ-Թրքական արիւնալի ընդհարումները, որոնք այնքան ծանր հետեանքներ ունեցան կոմկասի Հայութեան համար։

Բագու, Շուշի, Գանձակ, Թիֆլիս, Երևան, Նախիջևան և դեռ շատ վայրեր, (կոմկասում) ուր Հայեր և Թաթար-Թուրքեր միասին էին ապրում, դարձան ազդամիջեան կռիւների սապարէզ։

Այդ սարսափելի օրերին կոմկասում հրապարակ իջաւ Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը և իր մարտական խմբերով պայքար մղեց Թուրքերի դէմ, փրկելով Հայ ժողովրդի ֆիզիքական գոյութիւնը։

Զանգեզուրումն էլ Հայերը կեանքի և մահւան պայքարի էին պատրաստուում։ Ինքնապաշտպանութեան ահազանգը հնչել էր ամեն կողմ։

Եւ ահա հրապարակ է գալիս ժողովրդանւէր Ներսէս վարդապետ Մելիք-Թանգեանը, որ յեղափոխականի վայելքաջատրտութեամբ մտնում է ժողովրդի մէջ, ոգեշունչ և մարտահրաւէր քարոզներ է խօսում և ինքնապաշտպանութեան հրաւէր է կարգում։

* Ռուսաց Հայտնեաց կառավարութիւնը (որի տխրահռչակ դերակատարներն էին կոմկասի փոխարքայ Գոլոցին և ներքին գործոց նախարար Պլեվկե) ի վերջոյ ստիպւած եղաւ ետ առնել իւր տւած հրամանը։ Բռնագրաւած կալւածներն ու հարստութիւնները յետ տւին, որով և ցարի կամքը խորտակեց Հայ ժողովրդի անընկճելի կամքի և դիմադրական ոգու ներքե։

Գիշեր ցերեկ անհանգիստ նա գիւղից գիւղ շրջել է և գեղջուկ կամաւորներ հաւաքելով յանձնել է ինքնապաշտպանութեան զեկավարներին — Քեռի, Արշակ, Գրօ, Կորիւն, Մուրատ, Ազուլեցի Ռաշիդ և ուրիշներ, որոնք բոլորն էլ գնահատել են «Զանգեզուրի Ղանդ Երէցին» :

Ներսէս վարդապետի անդուլ աշխատանքով և օգնութեամբ էր, որ Սեբաստացի հերոս Մուրատը 200 մարտիկներով Տաթևի վանքից դուրս է գալիս և անցնելով Ղափան փրկում է այնտեղի 30 գիւղ հայերին, մօտալուտ կոտորածից :

Ներսէս վարդապետը Զանգեզուրի Հայութեան ինքնապաշտպանութեան կռիւների ընթացքում, շատ մեծ նշանակալից աշխատանք է կատարել, որին քայլ առ քայլ հետևել է ուսաց ոստիկանութիւնը :

Ի վերջոյ նա, յաշս կառավարութեան նկատում է իրրի «վտանգաւոր» մի անձ, որին սկսում են յայտնի և գաղտնի հալածել, ճնշումների ենթարկել, այն աստիճան, որ արգելում են նրան Զանգեզուրում մնալ :

Այս բոլորի մասին նա գրում է Հայոց Հայրիկին, որը 1906 թւի գարնան նրան հրաւիրում է Էջմիածին, նշանակելով Հայրապետական Գիւանապետ, մի պաշտօն, որն Էջմիածնում շատ կարևոր և պատասխանատու է համարում :

Բնորոշ է այն փաստը, որ Խորիմեան Հայրիկը վերին աստիճանի անկեղծութեամբ սիրել է* Ներսէս վարդապետ Մելիք-Թանգեանին, որի գործունէութեամբ ուրախ ու հպարտ է զգացել իրեն ծերունազարդ Հայրապետը : Ներսէս վարդապետը ցոյց էր տւել անսահման ժողովրդասիրութիւն, կրթասիրութիւն, շինարարութիւն և յեղափոխականի վայել անձնւիրութիւն : Ներսէս վարդապետն էլ, փոխադարձաբար Հայրիկին էր սիրում : Նրա անցեալ, հայրենանւէր գործու-

* Խորիմեան Հայրիկը, ընդհանրապէս Էջմիածնի միաբաններին չէր սիրում, որն ունէր իւր խոր պատճառները, որոնց քննութիւնը պատմութեան է վերաբերում... :

նէութիւնից և առօրեայ կեանքի յարաբերութիւններից դաս և օրինակ էր առնում:

Ռուսաց կառավարութիւնը չը հանդուրժեց, որ Ներսէս վարդապետը դիւանապետի պաշտօնով մնայ Էջմիածնում: Կառավարութիւնը անհիմն մեղադրանքներ բարդեց նրա վրայ և աքսորեց Խրիմի Ս. Խաչ վանքում, 1907 թւի ամբարն:

Աքսորական Ներսէս վարդապետի դառն ու տխուր կեանքը, նրա անմխիթար և մտատանջ օրերը, աւելի վատթարացան երբ նա ըսում է Խրիմեան Հայրիկի մահը (1907 Հոկտ. 28): Մեծ Թերունու և Հայ Ժողովրդի սիրելի Հայրիկի մահը, խոր վիշտ է պատճառում աքսորական Ներսէս վարդապետին:

Ներսէս վարդապետը աւելի քան երկու տարի աքսորականի տխուր կեանքը մաշեցնում է Խրիմի Ս. Խաչ վանքում, մինչև որ 1909 թւի աշնան, Մատթէոս Բ. Իզմիրլեան կաթողիկոսի միջնորդութեամբ ազատելով աքսորից վերադառնում է Էջմիածին: Հայրապետական հրամանով նշանակւում է Էջմիածնի «Վանական կառավարութեան» նախագահ — մի պաշտօն՝ որի ստանձնողը պարտաւոր է խոհեմութեամբ ղեկավարել Էջմիածնի ամբողջ տնտեսութիւնը:

Նա գործի է անցնում և առաջին առթիւ՝ վանքի պարտէզներում և անտառում տնկել է տալիս մի քանի հազար ծառատունկեր: Կանոնաւորում է կաթնատնտեսութիւնը, գինեգործութիւնը, հողագործութիւնը, բամբակի մշակութիւնը, այգեգործութիւնը, կարգի է բերում վանքի ագարակը և զբաղւում է բազմատեսակ շինարարական գործունէութեամբ, որի մասին, մինչև այսօր, Էջմիածնում շատերը յարգանքով են յիշում Ներսէս վարդապետին, համարելով նրան հմուտ տնտես և անշահատէր, շինարար, գործունեայ նախագահ՝ «Վանական կառավարութեան»:

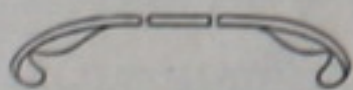
Ականատեսները պատմում են, որ տարւայ բոլոր եղանակներին անխտիր, առաւօտից մինչև երեկոյ, նա գործի վրայ էր լինում: Մին էլ տեսար՝ ձին հեծած, մօրուքն ու մազերը քամուն տւած, նա սրարշաւ գնում էր դաշտը, նայում

էր գութանաւորների աշխատանքին, այնտեղից անցնում էր անտառը ապա այգիներ, խոտնոցներ, ջրադացներ, կալեր, աղարակ, տնտեստուն, գինետուն, ամբարներ, ամենքին-հօտաղ մշակին, մաճկալ հնձուրին, անտառապահին, այգեպահին, գինեգործին, և բոլորին — «Հօ՛ հօ՛, հէ՛ հէ՛» — կարուկ, խրոխտ հրահանգներ էր տալիս, անհրաժեշտ կարգադրութիւններ էր անում և այսպէս ամբողջ օրը գործի վրայ էր:

Վանքի բոլոր այդ շարքաշ, համեստ և անձնւէր աշխատաւորները սիրում ու յարգում էին նրան և բարեխղճութեամբ կատարում էին իրենց պարտականութիւնը: Ներսէս վարդապետն էլ սիրում էր բնութեան այդ վաստակարեկ մշակներին և առանձին հոգացողութիւն էր ցոյց տալիս նրանց հանդէպ:

Էջմիածինը հազիւ թէ ունեցել է նրա նման «Վանական կառավարութեան» նախագահ: Նա վերակենդանացրել է Էջմիածնի ամբողջ տնտեսութիւնը և կանոնաւորել է նրա աղբիւրները: Սակայն, ամառն, որ նրա կազմակերպած այդ մեծ գործը շուտով քայքայւեց, վերահաս համաշխարհային պատերազմի պատճառով:

Ներսէս վարդապետը, աւելի քան երկու տարի (1910 թւից մինչև 1912 թւի ամառը) մեծ հմտութեամբ և բարեխղճութեամբ, վարեց Էջմիածնի «Վանական կառավարութեան» նախագահի պաշտօնը:

Ը.

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՀԱՅՈՑ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ

Ամենայն Հայոց վեհ. կաթողիկոս Տ. Տ. Գէորգ Ե. ՐԴԸ 1912 թ. ի Սեպտեմբերի սկզբին, Հայրապետական յատուկ կոնգակով, Ներսէս վարդապետ Մելիք-Թանգեանին ուղարկում է Ատրպատական (Պարսկաստան) թեմի Հայոց գործերը ընկերու և անհրաժեշտ կարգադրութիւններ անելու համար: Նա հասնում է Թաւրիզ, ուր Սեպտ. ի 7-ին գումարւում է Ատրպատականի Հայոց Թեմական Պատգամաւորական Ժողովը:

Ներսէս վարդապետը զեկուցում է տալիս թեմի անկեալ վիճակի մասին: Մի ընդարձակ տեղեկագիր ներկայացնելով Ժողովին, առաջարկում է կարգի բերել թեմական գործերը և ընտրել Թեմակալ Առաջնորդ:

Ժողովի առաջին գործն է լինում զբաղւել առաջնորդի ընտրութեամբ:

Պատգամաւորական Ժողովը միաձայնութեամբ Առաջնորդ է ընտրում:

«Բարձր. Տէր Ներսէս վ. Մելիք-Թանգեանին թեմիս Առաջնորդ: Ապա Ժողովը Հայր փոխանորդի* միջոցով սոյն ընտրութեան մասին յայտնելով Բարձր. Հայր Սուրբին նրան կրկին հրաւիրեց Ժողովը և միահամուռ կերպով խնդրեց, նկատի ունենալով թեմիս անմխիթար կացութիւնը չը մերժէ այս ընտրութիւնը:

* Տէր Կարապետ Աւագ քահանայ Մանուկեան (Վանեցի) որը, 1909 թ. ից մինչև այժմ վարում է Ատրպատականի Հայոց Թեմական Առաջնորդի փոխանորդութեան պաշտօնը:

«Բարձր, Հայր Սուրբը իւր շնորհակալութիւնը յայտնելով Ժողովին իրեն տրւած վստահութեան համար, յայտնեց որ ամենայն դէպս պէտք է վեհափառի կամքը հայցէ և թեմի տնտեսական և այլ դրութիւնների տագնապալի վիճակը զեկուցէ*»:

Ներսէս վարդապետը թաւրիղից գնում է Էջմիածին, զեկուցում է տալիս վեհ. կաթողիկոսին Ատրպատականի Հայոց թեմի անկեալ վիճակի մասին: Վեհ. Հայրապետը հաստատում է նրա առաջնորդական ընտրութիւնը: Նա Էջմիածնից անցնում է Թիֆլիս, Բաղու և Ռաստով և մի գումար հանգանակելով, յաջողում է փակել Ատրպատականի Հայոց թեմական Առաջնորդարանի պարտքերը:

Կովկասից անցնում է թաւրիղ, ուր և մնում է իբրև թեմական Առաջնորդ Հայոց Ատրպատականի:

Նրա գալուց առաջ թեմի վիճակը շատ անմխիթար էր: Նախկին Առաջնորդը—Կարապետ Եպիսկոպոս Տէր Մկրտչեանը (յայտնի գիտնական) հրաժարւել էր: Թեմական գործերը քայքայւել և երեսի վրայ էին մնացել:

Թեմի Հայոց ազգային—հասարակական կեանքը վերականգնացնելու համար, անհրաժեշտ էր ուժեղ և կազմակերպիչ մի ձեռք, յանձինն Ներսէս վարդապետ Մելիք-Թանգեանի:

Նա աննման էռանդով և ոգևորութեամբ լծւում է իւր ծանր պարտականութեանց: Հետզհետէ կարգի է բերում թեմի անկեալ գործերը, կանոնաւորում է տնտեսական աղբիւրները, նշանակում է հոգևոր գործակալներ և այլն:

Նա յատուկ ուշադրութիւն է դարձնում դպրոցական գործերի վրայ: Գիւղերում բաց է անում դպրոցներ, կանոնաւորում է թաւրիղի ազգային դպրոցների հասոյթները: Իւր անչափ կրթասիրութեան շնորհիւ նա յաջողում է վերա-

* Տես՝ «Արձանագրութեան մատեան Ատրպատականի Հայոց թեմական Պատգամաւորական Ժողովի. Նիստ. ԼԳ. 7 Սեպտ. 1912»:

կենդանացնել բովանդակ թեմի դպրոցական կեանքը: Հասարակական և կուլտուրական ամեն տեսակ ձեռնարկներին նա աջակից և հովանաւոր է հանդիսանում:

Նա այցելում է Ատրպատականի Հայոց թեմի երկու

Ս. ԹԱԴԵՒՆՅԱՆԻ ՉԱՆԴԱԿԱՏԱՆԻ ԿԱՄԱՐՆԵՐԻ ՏԱԿ

1. Տէր Ներսէս վրդ. Մելիք-Թանգեան. — 2. Տէր Ղեզոնդ վրդ. Բարսեղեան (վանահայր Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի). — 3. Տէր վահրամ Սարկաւազ (վանահայր Ս. Թադէի վանքի). — 4. Տէր Արսէն քահանայ Տէր Թադէոսեան (այժմ ձոցեւոր գործակալ Ուրմիոյ Հայոց). — 5. Սենեքերիմ Տէր Յակոբեան (Բանասեր, Էջմիածնի Ճեմարանի պատմութեան դասախօս):

պատմական վանքերը (1913 թւի ամրան) — Ս. Թադէոս Առաքելոյ հռչակաւոր վանքը (Մակու) և Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի վանքը (Դարաշամբ, Հին Զուղայի դիմաց, Արաքսի պարսկական ափը): Ծանօթանում է այս վանքերի հողային, կալւածական և այլ տնտեսական աղբիւրների հետ, անհրաժեշտ կարգադրութիւններ է անում և վերադառնում է Թաւրիզ:

Գոյութիւն ունեցող ամեն տեսակ հասարակական մարմինների գործունէութեան նա զօրկ է տալիս և քաջալերիչ է հանդիսանում: Իբրև շինարար հովիւ, նա վերանորոգում է թաւրիղի Հայոց եկեղեցիների զանգակատները, Առաջնորդարանի բակում հանում է հոսող ջրհոր և զբաղւում է նման շինարարական գործերով: Նրա օրով էր, որ թաւրիղում կառուցւեց (1914-15) Արաւեան թատրոնի գեղեցիկ շէնքը, յատուկ ծրագրով: Կարճ ժամանակի մէջ, իւր խոհեմ գործելակերպով նա ժողովրդական լայն համակրանքի և յարգանքի արժանացաւ, որի արդիւնքն եղաւ այն, որ Ատրպատականի Հայոց թեմական Պատգամաւորական ժողովը գիմում է վեհ. Հայրապետին, խնդրելով, որ Ներսէս վարդապետին ձեռնադրէ Եպիսկոպոս:

Վեհ. Կաթուղիկոսը սիրով է ընդունում Պատգամաւորական ժողովի առաջարկ-խնդիրքը և նրան Էջմիածին հրաւիրելով, 1914 թւի Սեպտ.ին, Մայր տաճարում Եպիսկոպոս է ձեռնադրում:

Տէր Ներսէս Եպիսկոպոս Մելիք-Թանգեանը, վերադառնալով իւր թեմը, ծանր և պատասխանատու պարտականութիւնների տակ է ընկնում:

Թուս-տաճկական պատերազմը պայթեց 1914 թւի Նոյեմբերին:

Տաճիկները ներխուժեցին Ատրպատական-Սարմատ, Ուրմի, Խոյ և թաւրիղ: Քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնը (Հայեր և ասորիներ) հազիւ մաղապուրժ եղած, Արաքսն անցաւ, հաստատուելով Հին Նախիջևանի և Դարալագեազի 69 գիւղերում:

Օրհասական և ծանր օրեր էին: Չմրան տաստիկ ցուրտը, թշնամու արշաւող բանակների սարսափը, տեղափոխութեան դժւարութիւնները, տաք շորերի և սնունդի պակասութիւնը՝ Պարսկահայ և ասորի գաղթականութեան մատնել էին սոսկալի վիճակի:

Գաղթական, տանջւած և հալածական ժողովրդի հետն

էր նաև նրա անձնէր և ժողովրդասէր Առաջնորդը — Տէր Ներսէս Եպիսկոպոս Մելիք-Թանգեանը, որ ոգի ի բռին աշխատում էր թեթևացնել իւր բազմատանջ ժողովրդի տառապանքները։ Աւելի քան 40,000 գաղթականութեան (25,000 Հայ և 15,000 ասորի) պարենաւորման և տեղաւորման հոգան ու ծանրութիւնը նրա վրայ է մնում։ Ներսէս Եպիսկոպոսը հեռագիրներով դիմում է վեհ. կաթողիկոսին, «Եղբայրական Օգնութեան Յանձնաժողով»ներին, կովկասի ազգային մարմիններին և այլուր, ստանում է մեծաքանակ կենսամթերք, տաք շորեր, բժշկական օգնութիւն և դրամ։

Գաղթականութեան օգնութեան և տեղաւորման գործը, նա այնքան արագ և կանոնաւոր է կազմակերպում, որ ռազմաբեմի ռուս բարձրաստիճան զինւորականները հիացած են մնում։

Նա հաւասար հոգացողութիւն էր ցոյց տալիս թէ Հայ և թէ ասորի գաղթականութեան, անխտիր։

Ժողովուրդը մինչև այժմ պատկառանքով և երախտագիտութեամբ է յիշում, իւր անձնէր և ժողովրդասէր Առաջնորդին, որ անվերջ շրջել է գիւղից գիւղ, մտել է գաղթականութեան մէջ, ամօքել է նրա վշտերը, գոհացում է տւել նրա բազմատեսակ պահանջներին, հանգիստնալով իբրև հովիւ Քաջ և խնամող, գործովագութ Հայր՝ Հայ և ասորի գաղթականութեան։

Իւր անձնական մեծ ազդեցութեան և կատարած նշանակալից գործունէութեան շնորհիւ, նա ռազմաբեմի ռուս բարձրաստիճան զինւորականութեան հետ կարողացաւ այնպիսի յարաբերութիւն ստեղծել, որ նրա բոլոր դիմումները յօգուտ գաղթականութեան իսկոյն ընթացք էին ըստանում։

Տաճկա-պարսկական սահմանագլխի ռուս զօրահրամանատար դաժան Գեներալ Չեռնազուբովը, սիրով էր ընդառաջում Տէր Ներսէս Եպիսկոպոսի դիմումներին, գաղթականական այս ու այն հարցի վերաբերմամբ։

Ռազմաբեմումն էր, որ ցայտուն կերպով ի յայտ եկաւ նրա այնքան ժողովրդանուէր և եռանդուն գործունէութիւնը:

Տաճկական բանակներէ նահանջից յետոյ, Ատրպատականի Հայութիւնը նորից իւր բնակավայրը վերադարձաւ, զբաղւելով իւր քայքայւած սնտեսութիւնը վերականգնելու գործով:

Յաջորդ տարին (1915 թւի Յուլիան) վրայ հասաւ վաւարականի բովանդակ Հայութեան մեծ և աղետալի գաղթը՝ դէպի Կովկաս-Պարսկաստան:

Տասնեակ հազար Հայ և ասորի գաղթականներ վասպուրականից անցան Սալմաստ: Թաւրիզից իսկոյն Սալմաստ է գնում՝ Տէր Ներսէս Եպիսկոպոսը, գաղթականութեան պարենաւորելու և պատսպարելու համար:

Ռուսաց Պետութիւնից և Կովկասահայոց ազգային մարմիններից նա ստանում է դրամ, յատկացնելով գաղթականութեան կարիքներին: Նրա անմիջական ջանքերով բացւում են սննդատու և բժշկական կայաններ, մի հիւանդանոց, գործում են գաղթականական մարմիններ և այլն:

Հաւաքւած ուրբերի համար բաց է անում ուրբանոց, իսկ երբ կայուն վիճակ է ստեղծում, կազմակերպում է նաև դպրոցական գործը, աջակից ունենալով տեղացի և տարագիր ուժերին:

Վեհ. Կաթողիկոսը 1917 թւին, Տէր Ներսէս Եպիսկոպոսին նշանակում է նաև Առաջնորդ Հայոց վասպուրականի:

Նոյն թւի ամրան, Տէր Ներսէս Եպիսկոպոսը գաղթականական և եկեղեցական գործերով, ժամանում է վան: Պատմական և գեղեցիկ վան-վասպուրականի Հայութեան անցեալ պատմութեամբ ոգևորւած, բնութեան չքնաղ տեսարաններով հիացած հայրենասէր Առաջնորդը այցելում է՝ Ս. Բարդուղիմէոսի, վարազի, Կարմրւորի, Ս. Գրիգորի, Աղթամարի, Նարեկի, Լիմ և Կոտուց Անապատների վանքերը, նշանակում է վանահայրեր, կարգաւորում է վանի Առաջ-

նորդարանի* գործերը, ծանօթանում է ժողովրդի կարիք-
ներին և մի շարք անհրաժեշտ կարգադրութիւններ անելուց
յետոյ, անցնում է Ալաշկերտ, այցելում է Ս. Յովհաննէսի
հռչակաւոր վանքը, զբաղւում է գաղթականական գործերով և
ապա գնում է Էջմիածին, իւր ճամբորդութեան և կատարած

Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԱՆՔԸ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆՈՒՄ (ՎԱՆԻ ՄՕՏ)

1. Տէր Ներսէս Եպիսկոպոս Մելիք-Թանգեան. — 2. Աղքատարի միաբան Տէր Դանիէլ
Ծ. Վրդ. Զատոյեան. — 3. Պրոֆ. Նիկողայոս Ադոնց (յայտնի Հայ գիտնական). —
4. Պրոֆ. Աշխարհ-Բեկ Քալանթար. 5. — վանի քաղաքապետ (1916-17) Աւետիս Թերզի-
բաշեան (1917 Ամառ):

գործերի մասին զեկուցում է տալիս վեհ. կաթողիկոսին և
վերադառնում է Թաւրիզ:

Ատրպատականի Հայոց Թեմական Պատգամաւորական
Ժողովի խնդրանքով, վեհ. կաթողիկոսը Տէր Ներսէս Եպիս-
կոպոսին, շնորհում է Արքութեան տիտղոսը, Հայրապետական

* Վանի Առաջնորդական յաջորդը 1916-18 թւերին Լիմ-Անապատի վա-
նահայր Տէր Յովհաննէս Ծ. Վրդ. Հիւսեանն էր:

յատուկ կոնգակով, ի տրիտուր նրա ազգանուէր, անշահասէր
և բազմարդիւն գործունէութեան:

Ռուսական Յեղափոխութիւնից յետոյ (1917 Նոյեմբ. 7)
կովկասեան ռազմաճակատը լքելով հեռացան ռուս զօրաբա-
նակները:

Հայ ժողովուրդը էրզրումից մինչև պարսկական սահմա-
նագլուխը, մէն մինակ դուրս եկաւ պաշտպանելու տաճկա-
կան բանակների գէմ: Կովկասում և Ատրպատականում, 1918
թւի գարնան և ամրան, Հայերը կեանքի և մահւան ծանր,
օրհասական պայքարի օրեր էին ապրում: Տաճիկները ներ-
խուժեցին Կովկաս և Ատրպատական:

Այս օրերին էր ահա, որ տաճկական մի մեծ զօրաբա-
նակ, հրամանատարութեամբ Ալի-Իսխան Փաշայի, մտաւ
Թաւրիզ, որ Հայ գաղութին սպառնում էր կոտորած:

Նորից գործի վրայ է ազգանուէր և հայրենասէր Առաջ-
նորդ Հայոց Ատրպատականի — Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոս
Մելիք-Թանգեանը, որ իրեն օժանդակ ունենալով «Տասնև-
վեցի խոշրճոշրդը», կարողացաւ թէ պարսիկների և թէ տա-
ճիկների հետ այնպիսի խոհեմ, զգոյշ և հեռատես քաղաքա-
կանութիւն վարել, որ ոչ միայն յաջողեց Թաւրիզի Հայու-
թիւնը փրկել վերահաս կոտորածից, այլ և տաճիկների
պահանջած մեծաքանակ դրամական տուգանքը պակասացրեց:

Յիշատակութեան արժանի պատմական խոշոր փաստ է
նաև այն, որ պարսից պետական բարձրաստիճան պաշտօ-
նեաները և ժողովրդական լայն խաւերը մեծ պաշտպանութիւն
ցոյց տւին Հայերին: Թէ պարսից պետութիւն և թէ ժողո-
վուրդը այնքան ջերմ և անկեղծ կերպով պաշտպան հանդի-
սացան Հայերին, որ տաճիկները չը յաջողեցին հասնիլ իրենց
նպատակին:

* Ատրպատականի Հայոց Թեմական Պատգամաւորական Ժողովի և Թեմա-
կան խորհրդի անդամներից և ժողովրդական խաւերի ներկայացուցիչներից էր
կազմւած «Տասնևվեցի խորհուրդը»:

Զինադադարից (1918 Նոյեմբ.) յետոյ, տաճիկները հեռանում են Թաւրիզից: Հայ գաղութը տնտեսապէս քայքայւել էր: Դպրոցական գործը երեսի վրայ էր մնացել, սակայն կրթասէր Առաջնորդը, ամեն ջանք ու ճիգ թափում է, յաջողելով վերակենդանացնել ազգային-դպրոցական կեանքը: Երբ 1919 թւին, նա իւր հրաժարականը ներկայաց-

ՂԱՐԱԳԱՂԻ ԽԱՆԱԳԵԱՀ ԳԻՒՂԻ ՀԱՅ ԳԻՒՂԱՅԻՆԵՐԻ ՀԵՏ (1924, Ամառ)

1. Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոս. — 2. Ատրպատականի Հայոց թեմական Պատգամաւորական Ժողովի Ատենայեալ Հայրապետ Պանիրեան. — 3. Թեմական խորհրդի անդամ՝ Մարգար Յակոբեան:

նում է Պատգամաւորական Ժողովին, ցանկանալով հեռանալ թեմից, բաղմահազար Ժողովուրդ թափւում է Առաջնորդարանի բակը, տեղի են ունենում համակրական մեծ ցոյցեր, որոնց նպատակն է լինում չընդունել Առաջնորդի հրաժարականը:

Հայաստանում կատարւած 1921 թւի փետրւարեան ապրւտամբութիւնից և քաղաքացիական կռիւներից յետոյ, մօտ 8000 հայ տարագիրներ Զանգեզուրի վրայով անցան Պարս-

կատան, փայելելով Պարսից կառավարութեան և ժողովրդի հիւրասիրութիւնը:

Բազմահազար տարազիրներ թափւել էին Թաւրիզ, Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոսի անմիջական դիմումների վրայ, արտասահմանի Հայ դաղութներից ստացւեցին մեծաքանակ դամարներ, յօգուտ տարազիրների կարիքներին:

ՂԱՐԱԳԱՂԻ ԻՒՐԳԻԹԻՒՆ ՀԱՅ ԳԻՒԴԻ ԱՌՋԵՒ (1924 Ամառ)

Հայ մեկիքները՝ Սրբազան Առաջնորդին դիմաւորում են:

Նա էր, որ անտրտունջ և առանց յօղնութեան ղեկավարում էր տարազիրների բազմատեսակ գործերը, որոնք տեւեցին աւելի քան երկու տարի:

Հայաստանից Թաւրիզ ապաստանած տարազիրներին, նա ցոյց տւեց վերին աստիճանի բարեացակամ և սիրալիր վերաբերմունք և ամենքը դէպի նրա գործն ու անձը՝ երախտադիտութեամբ են լեցւած:

Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոսը 1924 թւի Օգոստոսին, հովւական այցելութեամբ շրջագայեց Ատրպատականի Ղարադաղ գաւառի հայաբնակ շրջանները: Թէ տեղական հայեր և թէ պարսիկները սիրալիր ընդունելութիւն էին ցոյց տւել նրան: Տեղական բնոյթ կրող զանազան հարցեր կարգադրելուց յետոյ նա վերադարձաւ Թաւրիզ, ուր մի շատ կարևոր հարց լուծեց:

Այդ հարցը հետևեալն է.

Տաճկահայաստանի Սղերդ գաւառի Ռնտուան գիւղացի անդլիական հպատակ ԲԺ. Պետրոս Ասրանեանը 1918 թւի Սեպտ.ին մեռնում է Թաւրիզում: Թաւրիզի անդլիական հիւպատոսարանը գրաւում և վաճառում է հանգուցեալ բժշկի գեղեցիկ տունը և շարժական հարստութիւնը: Անդլիական կառավարութիւնը իւրացնում է նաև բժշկի թողած մօտ 16,000 դոլլարի գրամական կարողութիւնը:

Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոսը, երկար և յարատև աշխատանքից յետոյ, հանգուցեալ բժշկի կտակագիրը գտնել է տալիս նրա թղթերում և այդ հիման վրայ էլ յաջողում է, Անդլիական կառավարութիւնից, ետ ստանալ յիշեալ գումարը — 16,000 դոլլարը, որն ապա, ըստ կտակագրի, ամբողջովին անցաւ, Հայոց ազգային իշխանութեան ձեռք, և օգտագործւեց այնպէս, ինչպէս կտակումն էր գրւած:

Յիշենք նաև այն, որ երբ 1925 թւի Յունիսի 12-ին, Պարսկաստանի նախարարապետ և Զինուորական նախարար Բիզա Խան Փահլեվին Թաւրիզ ժամանեց, Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոսը, ազգային մարմինների ներկայացուցիչների և Հայ վաճառականների հետ այցելեց Նորին Մեծութեան, արժանանալով շատ սիրալիր և բացառիկ ընդունելութեան:

ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՀԱՅՈՅ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ

Առօրեայ աշխատանքի ժամանակ (Թաշրիզ 1926)։

Թ.

ՏԷՐ ՆԵՐԱՏԻՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆ ԻՆՔՆ ԻՐ ՄԷՋ

Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոսը Պարսից պետական բարձր շրջաններում վայելում է ազդեցիկ դիրք և անսահման յարգանք: Կառավարութիւնն այնքան խոր վստահութիւն ունի նրա վրայ, որ Հայերին վերաբերեալ բազմաթիւ դատական գործերի լուծումը նրան է յանձնում:

Պարսից Սուլթան Ահմադ-Շահը, գնահատելով նրա հաւատարիմ ծառայութիւնները, 1919 թւին, արքայազան զոյգ Շիրուշխուշիդ (Առիւծ-Արև) շքանշաններ է շնորհում Նորին Սրբազնութեան:

Նրա բոլոր դիմումները կառավարութեան մօտ յարգւում և ընթացք են ստանում:

Պետական բարձրատիճան պաշտօնեաները, թէ Ատրբայատականում և թէ կենդրոնի կառավարութեան մօտ (Թէհրան) յարգանքով և գովեստով են խօսում նրա մասին:

Նա Պարսկաստանում վարում է այնպիսի խոհեմ և շրջահայեաց քաղաքականութիւն, որը նպաստում է թէ Հայ ժողովրդի և թէ պարսից պետութեան շահերին:

Համերաշխութեան ոգին նրա միջոցով միշտ վառ է մնացել Ատրպատականի Քրիստոնեայ և Իսլամ ժողովուրդների միջև:

Օտարազգիների շրջաններում ևս (Եւրոպացիների և Ամերիկացիների) նա խորին յարգանքի է արժանացել: Ամերիկեան «Նպաստամատոյց Կոմիտէն» (ՐԷԼԻՖ) նրան արամադրել է մեծաքանակ գումարներ, Հայ գաղթականութեան կարիքների համար:

Բըլիֆ Կոմիտէի ներկայացուցիչներն ու քննիչները Թաւրիզ ժամանելիս միշտ էլ դիմել են Նորին Սրբազնութեան բարի խորհուրդներին և աջակցութեան, գաղթականական և որբանոցային գործերի վերաբերմամբ:

Իւր խառնածքով, բնաւորութեամբ, նա կոշտակցական է: Նա Հայ Մարդ է, բառիս ամենալայն առումով:

Խոր սէր և համակրանք է ցոյց տալիս այն բոլոր Հայ հոսանքների հանդէպ, որոնք ծառայում են Հայ Ժողովրդի ազատութեան, վերածնութեան և տնտեսական զարգացման գործին:

Նրա սիրտն ու հոգին տողորւում են Հայ ազգային-հայրենասիրական միշտ ջերմ ու վառ զգացումներով:

Հայ ազգային կեանքը-եկեղեցին, դպրոց, կուլտուրական ձեռնարկներ, հայրենասիրութիւն, բարեգործութիւն, համերաշխութիւն, բարոյականութիւն, պետական հաւատարմութիւն և նման հարցերն են ահա նրա պարզ խօսակցութեանց և մանաւանդ եռանդուն և կրակոտ քարոզների նիւթ դառնում: Քարոզներ՝ որոնք այնքան ոգևորում են հասարակութեան և խոր ազդեցութիւն թողնում ունկընդիւրների վրայ:

Ատրպատականի Հայութիւնը (և նոյն իսկ ասորիները) տարօրինակ կերպով սիրում և յարգում է իւր բազմադիւն Առաջնորդին, որին վեհ. Կաթողիկոսը քանիցս առաջարկել է, որ հրաժարւի իւր թեմից և գնա Էջմիածին կարևոր գործերի համար, բայց Ժողովուրդը միշտ էլ արգելք է հանդիսացել նրա հրաժարւելուն և գնալուն:

Իւր անձնական և հասարակական գործունէութեան մէջ, նա օրինապահ է, արդարադատ, վճռական, շրջահայեաց, պարզասէր և ճշմարտախօս: Հոգեկան արդարամտութիւնը և անյիշաչար ու վեհանձն բնաւորութիւնը նրա գլխաւոր յատկութիւններն են:

Լարւած մեքենայի է նմանում նրա առօրեայ կեանքը: Արեւից առաջ վեր է կենում և թէյը խմելուց յետոյ սկսում

է աշխատել: Պարզ է նրա ճաշը: Նոյնքան պարզ նաև ըն-
թրիքը-մածուն կամ թանապուր:

Հիւրասէր է նա. նրա պարզ սեղանը բաց է ամենքի

ՏԷՐ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ

Հանգստի ժամանակ, Ատրպատականի Հայոց
Առաջնորդարանի բակի պարտեզի մեծ ծառի տակ:

առաջ: Հարուստ, աղքատ, քաղաքացի թէ գիւղացի վայելում
են նրա հիւրասիրութիւնը:

Մատչելի է նա. ամենքը, անխտիր կարող են անձամբ

ներկայանալ նրան, խօսիլ, բաւարարել ու հեռանալ: Ամեն-
քին վատահում թիւն է ներշնչել, որ դիմեն իրեն, որ և է գործի
համար:

Անաչառ է նա, խտրականութեան ոգին բոյն չի դրել
նրա լայն սրտում: Նրա աչքին բոլորը հաւասար են:

Անողորք է նա, ստի, կեղծիքի, դաւաճանութեան և կեղ-
տոտ քայլերի դէմ:

Իւր հայրենի լեռների նման սէգ ու վեհանձն է նա,
բարձրահասակ, խրոխտաձայն, ալեհեր մօրուքով, աղդու
նայւածքով, արագ և կենդանի շարժումներով, պարզ ու հա-
մակրելի բնաւորութեամբ, աննկուն կամքով, նա՝ այժմ, իւր
վաթսունամեայ պատկառելի տարիքով և քառամնամեայ աղ-
գային-հասարակական գործունէութեամբ, կանգնել է Հայ
Ժողովրդի մէջ, պատրաստ դեռ ևս տասնեակ տարիներով էլ
աշխատելու, վառտակելու, յօգուտ ազգին և հայրենիքին:

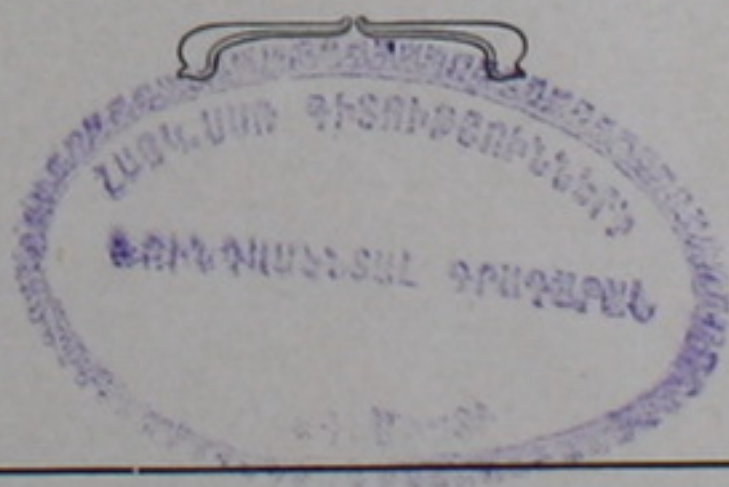
Այսպէս է ահա Սրբազան Յորեղեարը — Գեր. Տէր Ներ-
սէս Արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեւանը — ազգասէր, հայ-
րենանւէր «Քաջ Հովիշ» Հայ Ժողովրդի, որի պարտականու-
թիւնն է ամեն կերպով քաջալերել և բարոյապէս վարձատրել
Նրան, որ քառասուն տարի շարունակ, անձնւէր և անվհատ
կերպով գործել է Հայ եկեղեցական, կրթական, դրական և
հասարակական ասպարէզներում, լիովին կատարելով իւր
մարդկային և քաղաքացիական պարտականութիւնները՝ իւր
այնքան սիրած Ազգի ու Հայրենիքի հանդէպ:

ՅԱՆԿՆԻՒԹԵՐԻ

Երկու խօսք	էջ 3
Ա. Մելիք-Թանգեան տոհմի պատմական ծագումը	7
Բ. Ծնունդը, մանկութիւնը և նախնական ուսումը	11
Գ. Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանում	13
Դ. Ուսուցչական գործունէութիւնը	15
Ե. Ուսանող Պետերբուրգի համալսարանում	20
Զ. Գրական գործունէութիւնը	22
Է. Հոգեւոր կոչումը և գործունէութիւնը	26
Ը. Առաջնորդ Հայոց Ատրպատականի	33
Թ. Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոսն ինքն իր մէջ	47

ՅԱՆԿ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ

Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեան	6
Ա. Թաղէի վանքի զանգակատան կամարների տակ	35
Պարսկահայ գաղթականութիւնը Հին Նախիջևանում (1914 Ձմեռ)	38
Ա. Գրիգորի պատմական վանքը Վասպուրականում (Վանի մօտ)	40
Ղարադաղի Խանազադէ գիւղի հայ գիւղացիների հետ (1924 Ամառ)	42
Ղարադաղի Իւրգիւթիւն հայ գիւղի առջև (1924 Ամառ)	43
Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեան (Աշխատանքի ժամանակ)	46
Տէր Ներսէս Արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգեան (Հանգստի ժամանակ)	49

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0339334

35

№ 2

1931

Ստանալու համար դիմել՝

«ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԴՐՈՒՄԲ»

ԹԱՒՐԻՉ

KENTHANDZ

TAURIS (Perse)